

Orlando Figes

Historia

REVOLUȚIA RUSĂ 1891-1924

TRAGEDIA UNUI POPOR

„O capodoperă modernă.” (Andrew Marr)

POLIROM

Orlando Figes

REVOLUȚIA RUSĂ 1891-1924

TRAGEDIA UNUI POPOR

Traducere de Cornelia Marinescu

POLIROM
2016

Cuprins

<i>Ilustrații</i>	11
<i>Prefață</i>	15
<i>Glosar</i>	19
<i>Notă privind datarea</i>	21
<i>Hărți</i>	23

Partea întâi

RUSIA ÎN TIMPUL VECHIULUI REGIM

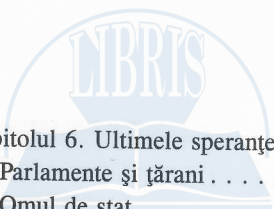
Capitolul 1. Dinastia	33
Țarul și oamenii lui	33
Miniaturistul	44
Moștenitorul	52
Capitolul 2. Stâlpi nesiguri	62
Birocrați și halate de casă	62
Poleiala subțire a civilizației	68
Rămășițele unei armate feudale	79
Rusia nu tocmăi sfântă	85
Închisoarea popoarelor	92
Capitolul 3. Icoane și libărți	104
Un univers aparte	104
Încercarea de a alunga trecutul	120
Capitolul 4. Cernelă roșie	137
Înăuntrul fortăreței	137
Marx vine în Rusia	151

Partea a doua

CRIZA DE AUTORITATE

(1891-1917)

Capitolul 5. Primele vărsări de sânge	169
Patrioți și eliberatori	169
„Nu mai există țar”	183
Drumurile se despart	199

Capitolul 6. Ultimele speranțe	217
Parlamente și țărani	217
Omul de stat	224
Pariul pe cei puternici	233
Pentru Dumnezeu, țar și patrie	241
Capitolul 7. Un război pe trei fronturi	252
Metal contra oameni	252
Șoferul nebun	266
Din tranșee pe baricade	284

Partea a treia

RUSIA ÎN REVOLUȚIE (februarie 1917 – martie 1918)

Capitolul 8. Februarie glorios	297
Puterea străzii	297
Revoluționari reticenți	310
Cel din urmă Nicolae	323
Capitolul 9. Cea mai liberă țară din lume	335
Un stat liberal neimplicat	335
Speranțe	341
Furia lui Lenin	360
Disperarea lui Gorki	372
Capitolul 10. Agonia Guvernului Provizoriu	378
Iluzia unei națiuni	378
O nuanță mai închisă de roșu	391
Bărbatul pe cal alb	405
Roluri de Hamlet în socialismul democratic	419
Capitolul 11. Revoluția lui Lenin	435
Arta unei insurecții	435
Autocrații de la Smolnii	456
Spolierea spoliatorilor	474
Socialismul într-o singură țară	487

Partea a patra

RĂZBOIUL CIVIL ȘI CREAREA SISTEMULUI SOVIETIC (1918-1924)

Capitolul 12. Ultimele vise ale lumii vechi	503
Sankt-Petersburgul din stepă	503
Fantoma Adunării Constituante	520

Capitolul 13. Revoluția pleacă la război532
Înarmarea revoluției532
Culaci, „sacoșari” și brichete544
Culoarea sângelui565
Capitolul 14. Triumful noului regim.585
Trei lupte decisive585
Tovarăși și comisari612
O patrie socialistă624
Capitolul 15. O victorie transformată în înfrângere646
Scurtături către comunism.646
Inginerii sufletului omenesc656
Bolșevismul bate în retragere672
Capitolul 16. Morți și despărțiri691
Orfanii și revoluția691
O țară necucerită702
Ultima luptă a lui Lenin708
10. Stania lui Alexandru al III-lea din fața catedralei Hristos Măslămat	
12. Răspuns alături de admiratoarea sa	
13. Tarevișul Aleksei împreună cu Derevenko	
Concluzie721
Note737
Bibliografie771
Indice797
15. Grup de lideri ai bolșevizării	
16. Chioșc de ziare din Sankt-Petersburg	
17. Băcănie din Sankt-Petersburg	
18. Dineu în timpul unui bal oferit de contesa Șuvalov	
19. Cantină pentru șomerii din Sankt-Petersburg	
20. Țărâni dintr-un sat din regiunea Rusiei	
21. Țărânci treierând grâu	
22. Țărânci trăgând o barjă	
23. Gemeni din provincia Cernigov, foști șerbi	
24. Gospodărie țărănească tipică	
25. Întrunire a bătrânilor satului	
26. Procesiune religioasă în provincia Smolensk	
27. Spațiu de locuit pentru patru muncitori de la o fabrică din Moscova	
28. Interior dintr-o fabrică moscovită	
<i>Dramatis personae (între paginile 240 și 241)</i>	
29. Generalul Brusilov	
30. Maxim Gorki	
31. Prințul G. E. Lvov	
32. Serghei Șemionov	

Capitolul 1

Partea întâi

Rusia în timpul vechiului regim

Țarul și oamenii lui

Într-o dimineață umedă cu vânt puternic din luna februarie a anului 1913, în orașul Sankt-Petersburg se aniversau trei sute de ani de domnie a dinastiei Romanov în Rusia. De săptămâni întregi nu se vorbea decât despre marile evenimente și sărbători de acord că splendoarea acestuia va întrece orice altceva vor fi avut ocazia să vadă în viața lor. Mai mult ca niciodată, magnifică putere a acestei dinastii avea să se manifeste cu o pompă ieșită din comun. Pe măsură ce se apropia data jubileului, demnitarii și șefii mei îndepărtați colțuri ale Imperiului Rus au început să umple marile săli ale curții: prinți din Polonia și din ținuturile baltice; înalte fețe bisericesti din toate părțile țării; mulți și șefi de trib din Asia Centrală; emirul din Bahara și alții. Orașul era înșesat de vizitatori sosiți din provincii, iar localnicii eleganți și frumoși se obișnuiau de obicei pe promenada din jurul Palatului de Iarnă, apuseseră să fie deosebit de mulți de masele de plebeu – țărani și muncitori cu surtuc și sacoch, femei îmbrăcate în adreme și cu broboadă pe cap. Nevski Prospekt avea parte de cel mai aglomerat și strălucitor istoria lui, căci aici se întâlneau toate tramvaiurile și trăsurile trase de cai, mașinile și căruțele. Străzile principale erau decorate în culorile imperiale, alb, albastru și roșu; poartile erau împodobite cu ghirlanda și panglici; iar pe fațadele băncilor și magazinelor erau înșesate portretele țarilor – până la Mihail, fondatorul dinastiei. Deasupra ușilor de intrare erau suspendate șiruri de lumini colorate, care seara se aprindeau și formau în aerul umed „Domnul să-ți aibă în peza pe țar!”, fie acvita bicefală; simbolul Romanovilor, șarpele 1613-1913. Cei care nu erau din oraș, dintre care mulți nici nu văzuseră până în viața lor, se zgâiau la ele și se scărpinau în cap plin de umire. În fața catedralei Kazan era un parter de sticlă și cu arbuști de smirnă, bromeli și palmieri ce tremurau în aerul umed rece.

Festivitățile au fost deschise de slujba de mulțumire din catedrala Kazan, ținută de patriarhul Antiohiei, sosit special din Grecia pentru această ocazie, de trei mitropoliți ruși și de cincizeci de preoți din Sankt-Petersburg. Familia imperială a venit de la Palatul de Iarnă în caleșă deschisă, însoțită de două escadroane din Garzii Personală a Majestății Sale și de cazaci călare, îmbrăcați cu căpșoare negre și căciuli cossacine roșii. Era prima dată când țarul apărea din nou în public după Revoluția din 1905, iar poliția nu voia să riște nimic. De-a lungul întregului traseu erau înșesate poartile imperiale, în uniformă sâcojic și șakouri cu pene. În timp ce cavalcada trecea prin dreptul lor, tanfure militare intonau imnul național, iar soldații răscensu „Orașul!”. Încă din zorii zilei, în fața catedralei

Capitolul 1

Dinastia

Țarul și oamenii lui

Într-o dimineață umedă cu vânt puternic din luna februarie a anului 1913, în orașul Sankt-Petersburg se aniversau trei sute de ani de domnie a dinastiei Romanov în Rusia. De săptămâni întregi nu se vorbea decât despre marele eveniment și toți erau de acord că splendoarea acestuia va întrece orice altceva vor fi avut ocazia să vadă în viața lor. Mai mult ca niciodată, magnifica putere a acestei dinastii avea să fie etalată cu o pompă ieșită din comun. Pe măsură ce se apropia data jubileului, demnitari din cele mai îndepărtate colțuri ale Imperiului Rus au început să umple marile hoteluri ale capitalei: prinți din Polonia și din ținuturile baltice; înalte fețe bisericești din Georgia și Armenia; mullahi și șefi de trib din Asia Centrală; emirul din Buhara și hanul din Hiva. Orașul era înșesat de vizitatori sosiți din provincii, iar localnicii eleganți, care se plimbau de obicei pe promenada din jurul Palatului de Iarnă, ajunseseră să fie depășiți ca număr de masele de plebei – țărani și muncitori cu surtuc și șapcă, femei înfolosite în zdrențe și cu broboadă pe cap. Nevski Prospekt avea parte de cel mai aglomerat trafic din istoria lui, căci aici se întâlneau toate tramvaiele și trăsurile trase de cai, mașinile și săniile. Străzile principale erau decorate în culorile imperiale, alb, albastru și roșu; statuile erau împodobite cu ghirlande și panglici; iar pe fațadele băncilor și magazinelor erau atârnat portretele țărilor – până la Mihail, fondatorul dinastiei. Deasupra liniilor de tramvai erau suspendate șiruri de lumini colorate, care seara se aprindeau și formau fie urarea „Domnul să-l aibă în pază pe Țar!”, fie acvila bicefală, simbolul Romanovilor, și anii 1613-1913. Cei care nu erau din oraș, dintre care mulți nici nu văzuseră lumină electrică în viața lor, se zgâiau la ele și se scărpinau în cap plini de uimire. Erau coloane, arcuri și obeliscuri întregi din lumină. În fața catedralei Kazan era un pavilion alb plin cu arbuști de smirnă, bromelii și palmieri ce tremurau în aerul iernii rusești.

Festivitățile au fost deschise de slujba de mulțumire din catedrala Kazan, ținută de patriarhul Antiohiei, sosit special din Grecia pentru această ocazie, de trei mitropoliți ruși și de cincizeci de preoți din Sankt-Petersburg. Familia imperială a venit de la Palatul de Iarnă în calești deschise, însoțită de două escadroane din Garda Personală a Majestății Sale și de cazaci călare, îmbrăcați cu caftane negre și căciuli caucaziene roșii. Era prima dată când țarul apărea din nou în public după Revoluția din 1905, iar poliția nu voia să riște nimic. De-a lungul întregului traseu erau înșirate gărzile imperiale, în uniformă stacojie și șakouri cu pene. În timp ce cavalcada trecea prin dreptul lor, fanfare militare intonau imnul național, iar soldații răcneau „Uraaa!”. Încă din zorii zilei, în fața catedralei

au început să sosească procesiuni religioase pornite din diferite colțuri ale orașului. Când caleștile și-au făcut apariția, mulțimea imensă – o pădure de cruci, icoane și prapuri – a căzut în genunchi, ca un singur om. În catedrală era adunată clasa conducătoare a Rusiei: mari duci și prinți, membri ai curții, senatori, miniștri, consilieri de stat, membri ai Dumei, funcționari de rang înalt, generali și amirali, guvernatori de provincii, primari de orașe, șefi de *zemstve* și mareașali ai nobilimii. Greu vedeai vreun piept pe care să nu sclipească un șir de decorații strălucitoare sau vreo medalie în formă de stea, cu greu găseai o pereche pe picioare lângă care să nu se afle și o sabie. La lumina lumânărilor totul sclipea – iconostasul din argint, mitrele bătute cu pietre scumpe ale preoților și crucea de cristal. În mijlocul ceremoniei, doi porumbei au coborât din întunericul cupolei și au zburat câteva clipe pe deasupra capetelor țarului și fiului său. Cuprins de exaltare religioasă, țarul Nicolae a interpretat întâmplarea drept un semn al binecuvântării pe care Dumnezeu o pogora deasupra Casei Romanovilor.

Între timp, în cartierele muncitorești fabricile fuseseră închise – era sărbătoare. Săracii stăteau la coadă în fața cantinelor municipale unde, pentru a marca aniversarea, se împărțea gratis mâncare. Casele de amanet fuseseră asaltate de mulțime după ce se răspândise zvonul că se va acorda o dispensă specială, pentru ca lumea să-și poată răscumpăra bunurile fără a mai plăti dobândă; când zvonul s-a dovedit a fi fals, mulțimile s-au înfuriat și mai multe case de amanet s-au ales cu vitrinele sparte. Femeile se adunaseră în fața închisorilor orașului, sperând că și cei dragi lor se vor număra printre cei 2.000 de prizonieri eliberați prin amnistie cu ocazia celebrării tricentenarului.

În timpul după-amiezii, mari mulțimi de oameni s-au pornit spre centrul orașului pentru mult-așteptatul spectacol de *son et lumière*. De-a lungul străzilor se înșirau tarabe unde se vindeau plăcinte și halbe cu bere, steaguri în culorile Romanovilor și suveniruri. În parcuri erau târguri și concerte. Pe măsură ce se înnopta, Nevski Prospekt devenea o masă compactă de oameni. Toate chipurile s-au ridicat spre cer când s-a aprins explozia de culori a artificilor și luminilor ce brăzdau orașul, zburând peste acoperișuri, pentru a ateriza sclipind un moment pe cele mai importante monumente. Pe fundalul întunecat al cerului, turnul ascuțit și auriu al clădirii Amiralității ardea ca o torță, iar Palatul de Iarnă era iluminat superb, cu cele trei portrete imense ale lui Nicolae al II-lea, Petru cel Mare și Mihail Romanov.

Familia imperială a rămas în capitală o săptămână pentru alte festivități de auto-felicitare. La Palatul de Iarnă au avut loc recepții pompoase, șiruri lungi de demnitari servili umplând sălile oficiale pentru a se înfățișa țarului Nicolae și țarinei Aleksandra, așezați în salonul pentru concerte. S-a organizat un somptuos bal la Adunarea Nobililor, la care au participat cuplul imperial și fiica lor cea mare, Olga, aflată la unul dintre primele ei evenimente sociale. Fata a dansat o poloneză cu prințul Saltikov, care a provocat oarecare agitație pentru că a uitat să-și scoată pălăria. La Teatrul Mariinski a avut loc un spectacol de gală cu opera patriotică a lui Glinka *O viață pentru țar*^{*}, care spunea povestea țăranului Susanin, cel care salvase viața primului țar Romanov. Rândurile de loje „sclipeau de bijuterii și diademe”, după spusele lui Meriel Buchanan, fiica ambasadorului Marii Britanii, iar stalul era plin de uniforme stacojii ale oficialilor de la curte, care

* Opera este cunoscută la noi cu titlul ei inițial, *Ivan Susanin*, schimbat ulterior de compozitor, după ce țarul Nicolae al II-lea a asistat la una din repetiții (n.tr.).

s-au unduit la unison, „ca un câmp de maci”, când aceștia s-au ridicat să salute sosirea țarului. Deși se pensionase, Matilda Kșesinskaia, fosta amantă a țarului Nicolae, a revenit pe scenă ca să danseze mazurcile din actul al doilea. Senzația serii a reprezentat-o însă apariția mută a tenorului Leonid Sobinov, care i-a ținut locul lui Șaliapin traversând scena în fruntea unei procesiuni religioase, costumat ca Mihail Romanov. A fost prima (și ultima) dată în istoria teatrului imperial când figura unui țar Romanov a fost reprezentată pe scenă¹.

Trei luni mai târziu, pe o vreme călduroasă de mai, familia imperială a început un pelerinaj al Romanovilor prin orașele vechiului Țarat Moscovit care aveau legătură cu fondarea dinastiei. Au urmat același traseu pe care îl parcursese și Mihail, întâiul țar al Romanovilor, de la căminul său din Kostroma, pe Volga, și până la Moscova, după ce în 1613 fusese ales să urce pe tronul Rusiei. Familia imperială a ajuns la Kostroma îmbarcată pe o flotilă de vase cu aburi. Malurile fluviului erau ticsite de orășeni și țărani, toți bărbații fiind îmbrăcați în surtuc și șapcă, iar femeile cu tradiționalele baticuri de Kostroma, bleu cu alb. Sute de curioși au intrat până la piept în apa fluviului, ca să fie mai aproape de vizitatorii de sânge domnesc. Nicolae a vizitat mănăstirea Ipatiev, unde Mihail se refugiase din calea invadatorilor polonezi și a războiului civil care mătura Țaratul Moscovei în pragul urcării sale pe tron. Țarul a primit o delegație de țărani de pe pământurile care aparținuseră mănăstirii și a făcut o fotografie cu descendenții boierilor care în 1613 bătuseră drumul de la Moscova pentru a oferi coroana Romanovilor.

De la Kostroma, grupul a plecat la Vladimir, Nijni Novgorod și Iaroslavl. Au călătorit cu trenul imperial, minunat dotat, inclusiv cu odăi lambrisate cu lemn de mahon, fotolii de catifea moale, birou de scris și un pian cu coadă. Sala de baie avea un dispozitiv special care împiedica apa din cada Majestății Sale Imperiale să dea pe de lături atunci când trenul era în mișcare. Între Vladimir și micul târg mănăstiresc Suzdal nu exista cale ferată, așa că suita a trebuit să parcurgă distanța în treizeci de automobile Renault decapotabile, pe drumurile de țară pline de praf. Prin satele pe care le traversau în viteză, țărani bătrâni, bărbați și femei, cădeau în genunchi la trecerea convoiului. Deși călătorii abia dacă îi băgau în seamă, ei puseseră în fața colibelor lor modeste din lemn mese pe care erau așezate flori, pâine și sare, darurile tradiționale cu care rușii îi întâmpinau pe străini.

Pelerinajul regal a culminat cu o intrare triumfală în Moscova, vechea capitală a Rusiei, acolo unde fusese încoronat întâiul țar Romanov. A urmat o altă serie de manifestări pompoase și de festinuri. Balul din cale afară de fastuos organizat de Adunarea Nobilimii Moscovite a depășit chiar și cele mai extravagante visuri de la Hollywood. A fost instalat un lift special, pentru ca dansatorii regali să nu se obosească urcând pe scări în sala de bal de la etaj. Suita imperială a ajuns la Moscova cu trenul și a fost întâmpinată în Gara Aleksandrovski de o numeroasă delegație de demnitari. Călare pe un cal alb, la douăzeci de metri în fața escortei de cazaci și a restului cavalcadei imperiale, țarul și suita au traversat mulțimile care îi ovaționau, până la Kremlin. Scăldată în lumina strălucitoare a soarelui, strada Tverskaia era împodobită cu decorațiuni mai minunate chiar decât cele din Sankt-Petersburg. Bulevardul era acoperit cu stindarde din catifea cafenie, cu emblemele Romanovilor. Clădirile erau drapate cu flamuri și fanioane și acoperite cu lumini care noaptea se aprindeau și dezvăluiau alte embleme, și mai ingenioase decât cele de pe Nevski Prospekt. În vitrinele magazinelor și în balcoanele locuințelor

private erau etalate statui ale țarului, pline de ghirlande. Lumea arunca ploaie de confetti asupra procesiunii. În Piața Roșie, unde se reuniseră procesiunile religioase pornite din toate părțile orașului pentru a-l întâmpina, țarul a descălecat și a pornit pe jos, printre șirurile de preoți care psalmodiau, până la catedrala Uspenski, pentru a se ruga. Împărăteasa și țareviucii Aleksei urmau să parcurgă și ei pe jos ultimele câteva sute de metri. Aleksei a suferit însă un alt acces de hemofilie și a trebuit să fie purtat pe brațe de gărzile cazace. Când procesiunea s-a oprit, contele Kokovțov, prim-ministrul, a auzit din mulțime „exclamații de regret la vederea bietului copil neputincios, moștenitorul tronului Romanovilor”².

*

În timpul celebrării tricentenarului, dinastia Romanovilor a oferit lumii o imagine de putere și opulență monarhică. Nu a fost vorba doar de un simplu exercițiu propagandistic. Ceremoniile omagiale dedicate dinastiei și glorificarea istoriei sale au fost, fără doar și poate, menite să inspire venerația și susținerea populară față de principiul autocrației. Dar au avut și scopul de a *reinventa* trecutul, de a relata povestea „țarului popular”, astfel încât monarhiei să-i fie redată o legitimitate istorică mitică și o imagine de trăinicie și permanență în acele timpuri tulburi, când democrația emergentă a Rusiei îi contesta dreptul de a conduce. Romanovii se refugiau în trecut, cu speranța că acest lucru îi va salva de viitor.

Cultul Țaratului Moscovei din secolul al XVII-lea a reprezentat cheia acestei auto-reinventări și laitmotivul jubileului. Trei au fost principiile Țaratului Moscovit de care au fost atrași Romanovii în ultimii ani ai domniei lor. Primul era noțiunea de patrimonialism, prin care întreaga Rusie era percepută ca fiind efectiv proprietatea țarului, feuda sa personală (*votcina*), la fel cu a unui feudal medieval. La primul recensământ național din 1897, Nicolae s-a declarat el însuși „moșier”. Până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ideea aceasta a ținut Rusia departe de Occident, unde se năștea o clasă de proprietari funciari independenți care contrabalansa puterea monarhică. Al doilea principiu preluat de la Țaratul Moscovit era ideea conducerii personale: ca întrupare a lui Dumnezeu pe pământ, voința țarului nu trebuia să fie îngrădită de legi sau de birocrație, iar acesta trebuia lăsat să conducă țara după propria sa conștiință despre datorie și lege. Și acest principiu distingea tradiția bizantină a despotismului de absolutismul statului occidental. Conservatorii – cum era Konstantin Pobedonostev, preceptor și ideolog dominant al ultimilor doi țari, Nicolae și Alexandru – susțineau că această autocrație religioasă era potrivită numai spiritului național rus, că era nevoie de un autocrat aidoma lui Dumnezeu ca să înfrâneze instinctele anarhice ale poporului rus[†]. În sfârșit, mai era și ideea unei uniuni mistice între țar și poporul de credință ortodoxă, care îl iubea și i se supunea ca unui tată și unui zeu. Era vorba despre un mit al conducerii de tip paternalist, despre vârsta de aur a autocrației populare, lipsită de complicațiile unui stat modern.

[†] Bertrand Russell a folosit o idee similară când, în încercarea de a-i explica lui lady Ottoline Morrell Revoluția din Rusia, a susținut că, deși despotismul bolșevic era îngrozitor, el părea tipul de guvernare potrivit Rusiei: „Dacă vă veți pune singură întrebarea cum ar putea fi guvernate personajele lui Dostoievski, veți înțelege”.

Ultimii doi țari au avut motive evidente pentru a se agăța cu atâta tărie de această viziune arhaică. Într-adevăr, în măsura în care erau convinși că puterea și prestigiul le erau subminate de „modernitate”, în toate formele acesteia – convingeri laice, ideologii constituționale occidentale și noile clase urbane –, consecința logică era ca ei să caute să dea timpul înapoi, spre o epocă de aur. În opinia lor, putregaiul începuse să apară în secolul al XVIII-lea, pe timpul domniei lui Petru cel Mare – „Petru al vostru”, cum îl numea țarul Nicolae când discuta cu oficialitățile. Autocrația din Rusia se manifesta după două modele, opuse unul celuilalt: modelul petrin și modelul moscovit. Imitând absolutismul occidental, modelul petrin încerca să sistematizeze puterea coroanei prin intermediul unor norme legislative și al unor instituții birocratice. Acest lucru era menit să conducă la limitarea puterilor țarului, în sensul că el însuși trebuia să se supună propriilor legi. Țarul care nu făcea astfel era un despot. Tradiția petrină implica și un transfer al esenței puterii de la persoana divină a țarului la conceptul abstract al statului autocratic. Mai presus de orice, lui Nicolae nu-i era pe plac acest lucru. La fel ca tatăl său, Alexandru al III-lea, și el fusese învățat să susțină principiile conducerii personale, păstrând puterea la curte, și să nu aibă încredere în aparatul birocratic, pe care îl considera un fel de „zid” care rupea legătura firească dintre țar și poporul său. Această lipsă de încredere poate fi explicată prin faptul că în secolul al XIX-lea birocrăția imperială începuse să se dezvolte ca o forță orientată în direcția modernizării și a reformelor. Devenise tot mai independentă de curtea imperială și mai apropiată de opinia publică, fapt care în ochii conservatorilor avea să ducă obligatoriu la cereri cu caracter revoluționar pentru o constituție. Asasinarea în 1881 a lui Alexandru al II-lea (după două decenii de reforme prudente) părea să confirme părerea acestora, anume că putregaiul trebuia înlăturat. Alexandru al III-lea (care afirmase odată că „disprețuiește birocrăția și bea șampanie în cinstea eradicării ei”)³ a hotărât revenirea la formele personale de conducere autocratică, atât la nivelul administrației centrale, cât și la cel al conducerii locale. Iar fiul trebuia neapărat să-i calce pe urme tatălui.

Modelul autocratic urmat de Nicolae a fost aproape integral cel moscovit. Țarul său preferat era Aleksei Mihailovici (1645-1676), după numele căruia și-a botezat și fiul, pe țarevici. I-a imitat pioșenia liniștită care, se spunea, îi dăduse convingerea că trebuie să conducă Rusia urmându-și conștiința religioasă. Lui Nicolae îi plăcea adeseori să-și justifice politicile susținând că ideea „pogorâse asupra lui” trimisă de Dumnezeu. Conform celor povestite de contele Witte, unul dintre cei mai luminați miniștri ai săi, Nicolae credea că „oamenii nu influențează evenimentele, că Dumnezeu este cel care conduce totul, iar țarul, ca uns al lui Dumnezeu, nu ar trebui să urmeze sfaturile nimănui, ci să se ghideze doar după inspirația sa divină”. Nicolae avea o admirație atât de mare față de tradițiile pe jumătate asiatice ale Evului Mediu, încât a încercat să le introducă și la curtea sa. A ordonat ca în documentele și publicațiile oficiale să fie menținute vechile forme de grafie slavonă, mult după ce acestea fuseseră abandonate în limba rusă literară. Vorbea despre *Rus'*, vechiul cuvânt moscovit folosit pentru teritoriile din inima Rusiei, în locul cuvântului *Rossia*, care se referea la imperiu și care fusese adoptat în timpul lui Petru cel Mare. Nu îi plăcea titlul de *gosudar imperator* (împărat suveran), introdus tot de Petru, pentru că implica faptul că liderul autocrat nu era decât întâiul slujbaş al statului abstract (*gosudarstvo*). Prefera vechiul titlu de *țar* (derivat din cuvântul grecesc *kaisar*), care trimitea la epoca bizantină și avea conotațiile religioase ale conducerii de

tip paternalist. A cochetat chiar cu ideea de a-i face pe toți curtenii să poarte caftan, asemenea vechilor boieri moscoviți (ceea ce l-a descurajat au fost doar costurile acestei măsuri). Cel care îi sugerase ideea, ministrul de Interne D.S. Sipiaghin, avea el însuși biroul decorat în stil moscovit. Cu prilejul unei vizite a țarului, îmbrăcat ca Aleksei, ministrul l-a întâmpinat pe suveran cu toate ritualurile de curte din secolul al XVII-lea, inclusiv cu un festin rusesc tradițional și o formație țigănească. Nicolae a încurajat moda de la curte – începută încă din timpul domniei tatălui său – de a organiza baluri mascate având ca temă secolul al XVII-lea. În 1903 a dat chiar el un astfel de bal, considerat printre cele mai luxoase. Invitații au purtat copii ale veșmintelor de curte din timpul țarului Aleksei și au dansat dansuri medievale rusești. Fotografiile tuturor participanților, fiecare identificat după funcția sa la curte din secolul al XVII-lea și, respectiv, XX, au fost publicate în două albume luxos editate. Nicolae a apărut într-un costum copiat după ținuta de gală a lui Aleksei, iar Aleksandra, în rochia și cu podoaba pentru cap ale țarinei Natalia⁴.

Nicolae nu a făcut un secret din faptul că prefera cu mult mai mult Moscova Sankt-Petersburgului. Vechiul „oraș sfânt”, cu miile lui de cupole în formă de ceapă, reprezenta tradițiile răsăritene și bizantine care stăteau la temelia viziunii moscovite asupra lumii. Neinfluențată de Apus, Moscova își păstrase „stilul național” atât de iubit de cei doi țari. Amândoi considerau că Petersburgul, cu stilul lui arhitectural clasic, cu magazinele cu aspect occidental și cu burghezia lui, este străin de Rusia. Au încercat să îl facă mai moscovit, construind biserici în stil bizantin – o modă începută sub Nicolae I – și adăugând în peisajul citadin elemente de arhitectură arhaică. Alexandru al III-lea, de exemplu, a comandat ridicarea catedralei Învierea lui Hristos, construită în vechiul stil moscovit, pentru a sfinți locul de pe Canalul Ekaterina unde fusese asasinat tatăl său în 1881. Cu cupole caracteristice, mozaicuri multicolore și ornamente bogate, catedrala era într-un bizar contrast cu celelalte mari catedrale ale orașului, Kazan și Sf. Isaac, ambele în stil clasic. Nicolae a remodelat clădirile, dându-le un aspect neobizantin. Clădirea Consiliului Școlar al Sfântului Sinod a fost remodelată și transformată în Biserica-Monument Aleksandr Nevski, împodobindu-i-se fațada în stil clasic cu motive moscovite și adăugându-i-se pe acoperișul plat cinci cupole în formă de ceapă și o turlă triunghiulară. Pentru a marca jubileul Romanovilor, multe alte clădiri au fost construite în vechiul stil rusesc. Catedrala Tricentenarului, în apropiere de Gara Moscova, de exemplu, a fost construită imitându-se explicit stilul bisericii din Rostov, datând din secolul al XVII-lea. Satul Fedorov, construit de Nicolae la Țarskoe Selo, chiar la marginea capitalei, recrea cu minuție o *kremlin* (zonă fortificată) și o catedrală din secolul al XVII-lea⁵. Era ca un fel de parc tematic moscovit.

Nicolae și tatăl său vizitau des Moscova și o foloseau tot mai mult ca loc de desfășurare a manifestărilor rituale de omagiere a dinastiei. Încoronarea țarului, care avea loc în mod tradițional la Moscova, a devenit un eveniment simbolic important – mult mai important decât fusese în trecut. Nicolae își făcuse un obicei din a vizita Moscova de Paște – ceva ce nu făcuse nici un țar de peste cincizeci de ani. Avea convingerea că doar la Moscova și în provincii comuniunea spirituală dintre el și oamenii simpli, din popor avea să reușească. „Unit în rugăciune cu poporul meu”, îi scria el guvernatorului general în 1900, la scurt timp după prima sa vizită pascală în vechea capitală. „Îmi trag

forțe noi pentru a putea sluji Rusia, pentru bunăstarea și gloria ei.”⁶ După 1906, când la Sankt-Petersburg s-a stabilit sediul Dumei, Nicolae și-a îndreptat tot mai mult privirea spre Moscova și spre provincii ca bază pe care să-și clădească „autocrația populară” care să rivalizeze cu parlamentul. Cu sprijinul rușilor simpli, din popor – reprezentați din ce în ce mai mult de Grigori Rasputin –, el va reafirma puterea coroanei, pentru prea mult timp silită să bată în retragere în fața birocrăției și a societății.

Jubileul tricentenarului a marcat punctul culminant al acestor eforturi susținute de a promova moștenirea moscovită. Era o aniversare a dinastiei, centrată pe simbolurile țariste, în timp ce simbolurile statale erau împinse hotărât în plan secund. Cearta din timpul slujbei de la catedrala Kazan, dintre Rasputin, scandalosul țaran „sfânt” a cărui influență ajunsese să domine curtea, și Mihail Rodzianko, președintele Dumei, a fost simbolică din acest punct de vedere. Rodzianko fusese ofensat de faptul că membrii Dumei urmau să ocupe locuri situate în spatele celor rezervate consilierilor de stat și senatorilor. S-a plâns maestrului de ceremonii că faptul nu era „în acord cu demnitatea parlamentului”. „Dacă se intenționează ca jubileul să fie cu adevărat un prilej de bucurie națională, n-ar trebui să se uite că în 1613 Mihail Romanov a fost ales țar al Rusiei de către o adunare populară, și nu de un grup de oficiali.” Obiecțiile lui Rodzianko au fost luate în considerare și locurile pentru membrii Dumei au fost schimbate cu cele ale senatorilor. Dar când președintele Dumei s-a dus să se așeze pe locul destinat lui, a găsit acolo un bărbat brunet, cu barbă și veșminte țărănești, pe care l-a recunoscut imediat ca fiind Rasputin. Cei doi au avut un schimb aprins de replici, unul insistând pe sfințenia poziției sale ca președinte al parlamentului ales al țării, celălalt clamând susținerea țarului însuși. Până la urmă, a fost chemat un om de ordine ca să liniștească spiritele. Cu un mormăit ursuz, Rasputin s-a îndreptat ostentativ spre ieșire, unde a fost ajutat să-și îmbrace haina din blană de samur și a fost condus la o trăsură care îl aștepta⁷.

Prim-ministrul a fost indignat și de atitudinea disprețuitoare față de guvern pe care membrii curții imperiale au avut-o în timpul manifestațiilor jubiliare. Miniștrilor li s-a cerut să își asigure singuri transportul și cazarea în perioada cât au însoțit suita imperială în turneul prin provincii. Conteul Kokovțov își amintea :

Atitudinea aceea părea să sugereze că guvernul este o barieră între popor și țarul lui, pe care îl privește cu oarbă devoțiune, pentru că este unsul lui Dumnezeu... Cei mai apropiați prieteni de la curte ai țarului au ajuns să fie convinși că suveranul poate să facă orice, odată ce se sprijină pe dragostea nemărginită și pe deplina loialitate a poporului. Miniștrii guvernului, pe de altă parte, nu erau adepții acestui tip de autocrație ; la fel cum nu era nici Duma, care s-a străduit permanent să controleze puterea executivă. Amândouă aceste organisme erau de părere că suveranul ar trebui să admită că nu mai sunt aceleași condiții ca pe timpul când Romanovii au devenit țarii Moscovei și stăpâni pământului Rusiei.

Prim-ministrul a încercat zadarnic să-i spună țarului că nu-și va putea salva tronul încercând să adopte „aura «țarului moscovit» și conducând Rusia ca pe propriul său bun”⁸.

Comuniunea dintre țar și poporul său a fost tema centrală a jubileului. Cultul țaranului Ivan Susanin trebuia să întărească și mai mult mesajul că oamenii simpli îl iubesc pe țar. Susanin trăise pe moșia Romanovilor din Kostroma. Legenda spune că, cu prețul vieții sale, el l-a salvat pe Mihail Romanov inducându-i în eroare pe polonezii care, în

ajunul urcării sale pe tron, veniseră să-l omoare. Începând cu secolul al XIX-lea, el a fost promovat în mod oficial drept erou național și a fost slăvit în poezii patriotice și în opere precum cea a lui Glinka, *O viață pentru țar*. În timpul sărbătorilor tricentenarului, *O viață pentru țar* a fost jucată în toată țara, de companii de amatori, de școli și regimente. Presa de consum și broșuri de largă circulație repovesteau legenda lui Susanin *ad nauseam*. Se spunea că el simbolizează devotamentul poporului față de țar. O gazetă ostășească le spunea cititorilor ei că Susanin i-a arătat fiecărui soldat cum să-și îndeplinească jurământul față de țar. În timpul jubileului, imaginea țaranului-erou din secolul al XVII-lea era prezentă pretutindeni și mai ales la baza Monumentului Romanovilor din Kostroma, în care o femeie reprezentând Rusia îl binecuvânta pe Susanin, îngenuncheat dinaintea ei. În timpul turneului care l-a dus la Kostroma, Nicolae a primit chiar o delegație de țărani-„Potemkin”^{*} care pretindeau că ar fi descendenți ai lui Susanin⁹.

Conform propagandei din timpul jubileului, alegerea Romanovilor din 1613 a reprezentat un moment crucial de deșteptare națională. Se susținea că „întreaga țară” participase la alegeri, ceea ce oferea dinastiei un mandat popular, deși marea majoritate a istoricilor din secolul al XIX-lea fuseseră de acord că alegerea se datorase mai mult uneltirilor câtorva boieri influenți decât oamenilor de rând. Prin alegerea acesteia, se susținea, Romanovii au devenit personificarea voinței naționale. „Spiritul Rusiei e întrupat în țarul ei”, scria un propagandist. „Țarul este în ochii poporului reprezentarea cea mai înaltă a destinului și idealurilor națiunii.” Pe scurt, Rusia însemna dinastia Romanovilor. „În fiecare suflet există ceva din Romanovi”, declara ziarul *Novoe vremia (Timpuri noi)*. „Ceva din sufletul și spiritul acestei dinastii, care domnește de 300 de ani.”¹⁰

Nicolae Romanov, întruparea Rusiei: acesta era cultul pe care îl promova jubileul, sprijinindu-se pe statutul religios pe care țarul îl avea în conștiința populară. Rusia avea o tradiție îndelungată de prinți evlavioși – conducători care fuseseră canonizați pentru că își pusese ră viața pavăză *pro patria et fides* –, care se întindea până în secolul al X-lea. În mintea țaranilor simpli, țarul nu era doar un rege conducător, ci Dumnezeu pe pământ. Îl vedeau ca pe o figură paternă (*țar-batiuška* sau tătucul-țar din basmele populare), care îi știa pe toți țararii după nume, le înțelegea necazurile și toate micile amănunte legate de ele; și, dacă n-ar fi existat boierii cei răi, nobilii demnitari care îi stăteau în preajmă, le-ar fi îndeplinit cererile printr-o Proclamație de Aur prin care li s-ar fi dat pământ. De aici și tradiția țărănească de a trimite jalbe direct țarului – o tradiție care (asemenea spiritului monarhic pe care ea îl reflecta în rândul oamenilor simpli) a continuat mult după instaurarea epocii sovietice, când petiții asemănătoare le erau trimise lui Lenin și Stalin. Acest „naiv” mit țărănesc al țarului-Dumnezeu putea fi folosit uneori pentru a justifica răscoalele țărănești, mai ales când o reformă administrativă îndelung așteptată nu reușea să îndeplinească speranțele poporului. Pugaciov, liderul cazacilor rebeli din anii 1770, s-a autoproclamat țar, sub numele de Petru al III-lea; iar după 1861, când eliberarea iobagilor, legiferată în acel an, nu a reușit să satisfacă plângerile țărănimii, răsculați

* Referire la expresia „satele lui Potemkin”, care are sensul de „fațadă mincinoasă, mistificare, escrocherie” (potemkiniadă). Expresia își are originea în tentativa prințului Potemkin, favoritul împărătesei Ecaterina cea Mare a Rusiei, de a o impresiona pe aceasta realizând de-a lungul Niprului o serie de sate false, cu ocazia vizitei făcute de împărăteasă în regiune (1787) (n.tr.).

s-au ridicat și ei tot în numele adevăratului țar. În general însă, mitul țarului-Dumnezeu a funcționat în favoarea coroanei, și pe măsură ce criza revoluționară s-a adâncit propagandistii țarului Nicolae au apelat tot mai mult la acest mit.

Propaganda tricentenarului era expresia finală a acestei legende. Ea îl înfățișa pe Nicolae ca pe un naș pentru supușii săi, care îl cunoștea îndeaproape pe fiecare dintre ei și se preocupa de fiecare dintre nevoile lor. Era lăudat pentru stilul lui de viață modest și pentru gusturile lui simple, pentru disponibilitatea de a intra în legătură cu oamenii de rând, pentru bunătatea și pentru înțelepciunea lui. Special pentru jubileu a fost comandată o biografie accesibilă a țarului, prima publicată vreodată pentru un țar aflat încă în viață. Aceasta îl prezenta ca fiind „un tată pentru poporul lui, asupra nevoilor căruia se apleacă și veghează cu compasiune”. Se spunea despre el că se dăruia „cu deosebită grijă și atenție bunăstării și propășirii morale” a țăranilor, în ale căror colibe intra adesea „ca să vadă cum trăiesc aceștia și să împartă cu ei laptele și pâinea neagră pe care le mâncău”. La ceremoniile oficiale „discuta cordial” cu țăranii, care apoi „își făceau cruce și se simțeau mai fericiți pentru tot restul vieții lor”. Împărtășea obiceiurile și deprinderile simple ale poporului, purta rubașcă și mânca preparate modeste, țărănești, ca borșul sau bliiniile*. Pe parcursul jubileului țarul a fost fotografiat în timpul unor acțiuni simbolice de omagiere a poporului – de exemplu, inspectând un nou tip de plug sau gustând din rațiile soldaților săi. Astfel de imagini erau menite să întărească și mai mult credința populară că nici un aspect, oricât de neînsemnat, din viața de zi cu zi a poporului nu scăpa atenției țarului și că influența sa era pretutindeni prezentă. „Mii de fire invizibile se adună în inima țarului”, scria biograful casei imperiale; „iar aceste fire se duc și spre bojdeucile celor sârmani, și spre palatele celor înstăriți. Acesta este motivul pentru care poporul rus își va aclama întotdeauna țarul cu zel și entuziasm, fie că suveranul se află la Teatrul Mariinski din Sankt-Petersburg... fie că străbate orașe și sate”¹¹.

*

„Acum vezi și dumneata cât de lași sunt acești miniștri de stat”, i-a spus împărăteasa Aleksandra unei doamne de companie la scurtă vreme după jubileu. „Îl înspăimântă în permanență pe împărat cu amenințări despre revoluție și uite, vezi și dumneata, abia ce apărem în public și le-am și cucerit inimile.” Dacă ritualurile jubileului au fost menite să creeze iluzia unei dinastii puternice și solide, atunci ele au reușit să convingă doar puțină lume din afara curții. Romanovii au devenit victimele propriei lor propagande. Țarul Nicolae, mai ales, s-a întors din turneul în provincii întărit în convingerea autoamăgitoare că „poporul meu mă iubește”. I s-a stărnit astfel o nouă dorință de a călători în inima Rusiei. A început să vorbească despre un voiaj pe Volga, despre o vizită în Caucaz și în Siberia. Stimulat de credința în propria sa popularitate, a început să caute mijloace prin care să facă încă un pas spre sistemul de conducere despotică, pe care îl admira atât de mult la vechiul Țarat Moscovit. Încurajat de miniștrii săi cei mai reacționari, a luat în calcul chiar desființarea Dumei sau transformarea ei într-un corp pur consultativ, cum fusese Adunarea Țării (*Zemskii sobor*), care funcționase în secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

* Specialitate rusească, o clătită de mici dimensiuni, mai groasă și făcută de obicei din făină de hrișcă, servită cu smântână sau unt topit și care însoțește diferite gustări reci (n.tr.).